

Ewelina Drzewiecka

**„*Zodiacus vitae* Marcella Palingenia Stellata jako dzieło renesansowego humanizmu.
Monografia historycznoliteracka**

Dysertacja doktorska poświęcona została poematowi dydaktycznemu i filozoficznemu pt. *Zodiacus vitae* (1536) – jednemu z wpływowych łacińskich dzieł włoskiego renesansu. Dotychczasowe studia europejskich uczonych nad *Zodiakiem życia* rozpatrywane były w dwóch wymiarach: badały jego konteksty filozoficzne i próbowały zrekonstruować biogram enigmatycznego autora dzieła – Palingeniusa. W polskich studiach komparatystycznych rozważano natomiast przede wszystkim związku poematu z *Wizerunkiem własnym żywota człowieka poczciwego* (1558) Mikołaja Reja. Konteksty literackie *Zodiaku*, chociaż były przez niektórych uczonych sygnalizowane, pozostawały jak dotąd na marginesie innych zagadnień. Niniejsza dysertacja, chcąc wypełnić ten brak zarówno w zagranicznych, jak i polskich studiach, stanowi propozycję zbadania dzieła z perspektywy literaturoznawczej.

Za istotnością podjęcia tego typu rozważań i potrzebie ich uwzględnienia w szerszej perspektywie przemawia kilka powodów. O wielkiej i trwającej kilka stuleci popularności poczytnego poematu zdecydował nie tylko jego bogaty pejzaż filozoficzny i pouczenia etyczno-moralne, ale także kluczowe dla myśli i kultury renesansu zagadnienia ideowe oraz bogactwo nośnych toposów, metafor i obrazów – one bowiem stały się istotnym ogniwem recepcji dzieła w utworach prominentnych poetów i pisarzy XVI i XVII w., również w Polsce. Mimo inspirującego wpływu *Zodiaku* na twórczość najwybitniejszych poetów okresu staropolskiego, poemat ten nie doczekał się wciąż osobnego studium w języku polskim, które rozważałoby jego aspekty literackie, poszerzało stan wiedzy, aktualizowało dotychczasowe ustalenia i wzbogaciło je o cenny kontekst. To zadanie spełniać ma niniejsza monografia.

Pierwszy rozdział (*Palingenius i jego dzieło*) ma charakter wprowadzenia – naświetla pokrótce złożone kwestie biograficzne autora *Zodiaku* i podejmuje problem edycji utworu oraz jego tłumaczeń – od weneckiej *editio princeps* z 1536 roku po współczesne wydania.

Rozdział drugi (*Poeta lutheranus?*) odpowiada na pytanie czy popularny w kręgach protestanckich poemat rzeczywiście propagował reformacyjne treści. Analizowane passusy *Zodiaku*, zdające wpisywać się w retorykę reformacyjną, pokazują, że główną inspiracją zarówno dla dzieła Palingeniusa, jak i dla niektórych postulatów głoszonych przez Marcina Lutra, była antyklerykalna literatura humanistyczna i to do niej nawiązał poeta.

Rozdział trzeci (*Tytuł*) podejmuje problem tytułu utworu i proponuje jego odczytanie w kluczu retorycznym. Postawiono hipotezę, że włoski humanista rozumiał tytułowy zodiak jako narzędzie porządkujące rozległą, encyklopedyczną wiedzę.

W części czwartej podjęto rozważania nad tym, w jaki sposób zjawisko renesansowego humanizmu odzwierciedliło się w *Zodiaku życia* – w obszarze dociekań znalazły się takie jego przejawy jak pedagogia i filozofia moralna oraz zjawisko dążenia do zdobycia uniwersalnej wiedzy.

Rozdział piąty (*„Zodiacus vitae” jako poemat dydaktyczny*) koncentruje się na kwestiach genologicznych *Zodiaku*. W oparciu o teoretycznoliterackie założenia *genus didascalicum*, zaprezentowano w jakim stopniu dzieło je realizuje, a w jakim przejawia odstępstwa wobec ustalonych kryteriów. Analiza ta pozwala odsłonić nawiązania do tradycji gatunku i usprawiedliwić pewne niekoherencje, jakie pojawiają się w dziele. *Zodiacus vitae* został tu zaprezentowany także na tle nowożytnej poezji dydaktycznej.

W szóstym rozdziale (*Poetycki manifest Palingeniusa*) zaprezentowano poetycki manifest autora *Zodiaku*, w świetle którego poemat stanowi odważny i świadomy akt lekceważenia humanistycznego *decorum*.

Rozdział siódmy (*Topika*) traktuje o toposach zawartych w utworze – szczególną uwagę poświęcono toposom gnomicznym, ich możliwym źródłom oraz wariantom w jakich powracały w *Zodiaku*. Rozważona została również kwestia ich obecności w uczniowskich książkach „miejsc wspólnych” oraz hipoteza o popularyzacji toposów przez poemat Włocha.

Zadaniem kolejnych rozdziałów, poświęconych księgom III i IX – dwóm najbardziej epickim partiom dzieła, jest odsłonięcie źródeł literackich i filozoficznych, konstruujących poetyckie *imaginarium* Palingniusa. Księga trzecia, o której mowa w rozdziale ósmym (*Ogród rozkoszy*) jest opowieścią o spotkaniu z Epikurem i alegorycznej podróży do ogrodu Rozkoszy, natomiast księga IX zaprezentowana w rozdziale dziewiątym (*Zaświaty i platońskie Universum Zodiaku*) omawia złożoną wizję wszechświata. W tych nakreślonych z dużą poetycką siłą obrazach znakomicie widać krzepnięcie w tkankę poezji różnorodnych idei filozoficznych, które stały się istotnymi budulcami *Zodiaku życia*.

Ostatnie dwa rozdziały poświęcone zostały popularności poematu Palingniusa w literaturze i kulturze staropolskiej. Rozdział dziesiąty (*Znajomość i odbiór Zodiaku życia w Polsce i na Śląsku w XVI i XVIII w.*) kreśli kontury nowej mapy popularności dzieła i ujawnia jego obecność w inwentarzach, w zbiorach publicznych, szklonych i klasztornych bibliotek. Analiza obfitych marginaliów pozostawionych na zachowanych egzemplarzach *Zodiaku* naświetla, jakie aspekty utworu interesowały czytelników. Kontynuacją tych rozważań jest ostatni rozdział, w którym zaprezentowano problem obecności poematu w protestanckich szkołach Rzeczypospolitej i Śląska w XVI i XVII w.

Podjęte studia wyznaczają nowe kierunki możliwego oddziaływania dzieła i poszerzają dotychczasową wiedzę nad jego recepcją w nowożytnej Polsce, sygnalizując tym samym, że należy przeformułować dotychczasowe marginalne miejsce *Zodiaku* i uwzględnić jego inspirującą rolę w literaturze i kulturze staropolskiej.